

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/46/67-70>

Mehman Şabanov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0002-3510-7847>

mehmansabanov@ndu.edu.az

Ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və Heydər Əliyevin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində fəaliyyəti

Xülasə

1920-ci ildə ermənilər Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsinə nəzarəti ələ keçirdikən sonra 1921-ci ildə Dağlıq Qarabağın da Ermənistanla birləşdirilməsi üçün cəhdlər göstərmişlər. Nəriman Nərimanovun prinsipial və qəti mövqeyi bu niyyətin həyata keçməsinin qarşısını almışdır. 1922-ci ilin sonlarında N.Nərimanovun Moskvaya köçürülməsindən sonra, 1923-cü ilin iyul ayında Dağlıq Qarabağa muxtar vilayət statusunun verilməsinə nail olunmuşdur. Bununla bağlı erməni tərəfi Qarabağ üzərində iddialarından əl çəkməmiş, müxtəlif dövrlərdə bu məsələni yenidən gündəmə gətirməyə davam etmişdir. Nəriman Nərimanovun prinsipial mövqeyi və ardıcıl fəaliyyəti nəticəsində Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyası Qafqaz Bürosunun 1921-ci il 5 iyul tarixli iclasında xüsusi qərar qəbul edilmişdir. Həmin qərarla bölgədə yaşayan müsəlmanlar və ermənilər arasında milli barışın təmin olunması, Yuxarı və Aşağı Qarabağ arasında mövcud iqtisadi bağların qorunması, eləcə də Qarabağın Azərbaycanla tarixi və coğrafi əlaqələrinin vacibliyi əsas götürülərək, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibində saxlanılması məqsəduyğun sayılmışdır.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Qarabağ, partiya, katib, büro*

Mehman Shabanov

Nakhchivan State University

<https://orcid.org/0009-0002-3510-7847>

mehmansabanov@ndu.edu.az

Armenians' Territorial Claims Against Azerbaijan and Heydar Aliyev's Activities in Protecting the Territorial Integrity of Azerbaijan

Abstract

In 1920, when the armenians seized control of the Zangazur region of Azerbaijan, they made attempts to annex Nagorno-Karabakh to Armenia in 1921. Nariman Narimanov prevented the realization of this intention. However, after N. Narimanov was transferred to Moscow at the end of 1922, in July 1923, Nagorno-Karabakh was granted the status of an autonomous region. In this regard, the Armenian side did not give up its claims on Garabagh and continued to raise this issue again at various times. As a result of Nariman Narimanov's principled position and consistent activity, a special decision was adopted at the meeting of the Caucasus Bureau of the Russian Communist (Bolshevik) Party on July 5, 1921. In that decision, it was considered expedient to maintain Nagorno-Karabakh within the Azerbaijan SSR, taking into account the need to ensure national peace between Muslims and Armenians living in the region, to preserve the existing economic ties between Upper and Lower Garabagh, as well as the importance of Garabagh's historical and geographical ties with Azerbaijan.

Keywords: *Heydar Aliyev, Garabagh, party, secretary, bureau*

Giriş

Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyətinin müxtəlif iclaslarında Azərbaycan və Ermənistan SSR-ləri arasında inzibati-sərhəd bölgüsünə dair bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir. Bu qərarların nəticəsində Mehri və Cəbrayıl qəzalarının 24 kəndi, eləcə də Zəngəzur və Kürdüstan qəzalarına daxil olan 1.065 desyatın torpaq sahəsi Ermənistanın inzibati idarəçiliyinə verilmişdir. Daha sonra keçirilən başqa bir toplantıda, qurumun sədri M.Sxakayanın rəhbərliyi və Azərbaycan nümayəndələri – M.Bağırov, D.Bünyadzadə və digərlərinin iştirakı ilə aparılan müzakirələr zamanı “Mehridə rayonlaşdırma” adı altında Qazax rayonuna məxsus 50 kvadrat kilometrlik ərazi ilə yanaşı, Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Elnəzir və Tüğud kəndlərinin də Ermənistana verilməsi qərara alınmışdır. Bu inzibati dəyişikliklər nəticəsində Naxçıvanla Azərbaycanın əsas ərazisi arasında fiziki bağlantının kəsilməsinə səbəb olan coğrafi ayrışmışlıq başqa sözlə, “dəhliz boşluğu” formalaşmışdır.

Tarixi sənədlər və Azərbaycan tədqiqatçılarının son dövrlərdə apardığı araşdırmalar göstərir ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirməsi ilə bağlı cəhdlər onun yaradıldığı dövrdən etibarən fasiləsiz şəkildə gündəmdə olmuşdur. Bu istiqamətdə ilk ciddi və sistemli təşəbbüs isə II Dünya müharibəsindən dərhal sonra reallaşdırılmağa çalışılmışdır (Məmmədov, 2010). Tarixçi E.İsmayılov verdiyi məlumata görə, həmin dövrdə Azərbaycan KPMK katibi vəzifəsində çalışan Mirhəsən Seyidovun xatirələrinə əsasən, 1945-ci ilin payızında M. Bağırov ÜK(b)P MK-nın qəbul otağında Anastas Mikoyan və Lavrenti Beriya ilə qarşılaşır. Onlar bildirirlər ki, Cənubi Azərbaycan məsələsi artıq həll olunub və tezliklə Azərbaycanın ərazisi genişlənəcək. Bu zaman M.Bağırov da söhbət zamanı qeyd edir ki, Dağlıq Qarabağın Ermənistana, respublikanın şimal-qərb bölgələrinin isə Gürcüstana verilməsi məsələsinə etiraz etməyə bilər. Mitinglərdə bəzi radikal erməni qruplarının Türkiyə və Azərbaycan əleyhinə əsassız ərazi iddiaları ilə çıxış etdiklərinin şahidi olmuşdu. Bu kimi separatçı çağırışlar Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmamışdı və o, sonrakı rəhbərlik illərində bu cür millətçi təşəbbüslərin qarşısını sistemli şəkildə almağa çalışmışdı (Əliyev, 2007, s.249). O, xalqlar arasında qarşıdurma yaratmağa çalışan erməni millətçi dairələrinin fəaliyyətinə qətiyyətlə yol vermir, onların bu istiqamətdəki niyyətlərinə qarşı sərt tədbirlər həyata keçirirdi. Nəticə etibarilə, 1970-ci illərdə erməni millətçiliyinin fəaliyyəti ciddi şəkildə zəiflədilmiş və bu ideoloji istiqamət böhranla üzləşmişdi. Qanun pozuntusuna yol verən millətçi qruplar hüquqi müstəvidə sərt şəkildə cəzalandırılırdı. Məsələn, Azərbaycan SSR DTK-nın beşinci şöbəsi 1973-cü ilin avqust ayında “erməni millətçiləri” adlı əməliyyat işi çərçivəsində daşnaküstü partiyası ilə əlaqəsi olan şəxslərə qarşı tədbirlər həyata keçirmiş və onların bir çoxu həbs edilmişdi (Mahmudov, 2011).

Tədqiqat

1967-ci ildə ilk dəfə Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri vəzifəsinə azərbaycanlının təyin edilməsi, böyük tarixi hadisə idi. Düz 47 il yad əllərdə, yad millətlərin nəzarəti altında olan Azərbaycan DTK-nə Heydər Əliyevin sədr təyin edilməsi gözlənilməz olsa da, xalq tərəfindən böyük sevinclə, qürur hissi ilə qarşılandı. Heydər Əliyevin bu yüksək vəzifəyə təyin edilməsi xalqın özünə inamını artırdı. DTK əməkdaşı, bu orqanın sədr müavini və sədri vəzifələrində işləyərkən Heydər Əliyevin başlıca fəaliyyət istiqamətlərindən biri ölkə daxilində və xaricdə daşnaklara, erməni millətçilərinə qarşı amansız mübarizə aparmaq idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra onun siyasi fəaliyyətində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə yönəlmiş təhdidlərin qarşısının alınması, xüsusilə də bəzi erməni dairələrinin iddialarının neytrallaşdırılması prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilir. Sovet dövrünün əvvəlki mərhələlərində olduğu kimi, Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyə qayıdışı zamanı da erməni tərəfi Dağlıq Qarabağ üzərindəki şəksiz iddialarında əl çəkməmiş, əksinə bu iddiaları daha da genişləndirmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atmağa çalışmışdır. Lakin H.Əliyevin qətiyyətli mövqeyi ilə bu niyyətlərinin reallaşmasına imkan verməmiş, regionda, xüsusilə Ermənistanla Azərbaycan arasında, eləcə də Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılar və ermənilər arasında münasibətlərin sabit və dinc əsaslar üzərində qurulması üçün səylər göstərmişdir.

Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasında Zaqafqaziya MİK tərəfindən təsdiq edilmiş sərhədin göstərilən respublikaların Paritet komissiyası tərəfindən 1:25.000 miqyaslı topoqrafik xəritələrin vərəqələrinə keçirilmiş və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən təqdim olunmuş qrafik təsviri bəyənilsin. 2. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, respublika sərhədi təsvirinin müvafiq sahələrdə Ermənistan SSR nümayəndələri ilə birlikdə naturaya keçirilməsini 1969-cu il noyabrın 1-dək təmin etsin” (Mahmudov, 2002). 13 may 1969 cü il tarixində Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin bürosunda “Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasındakı sərhəddin qrafik təsvirinin təsdiq edilməsi haqqında” layihə bəyənilədi. Lakin bu qərar qəbul ediləndən bir müddət sonra, respublikanın düşdüyü bu ağır vəziyyətində Azərbaycan rəhbərliyində mühüm dəyişiklik oldu (Mehdiyev, 2001). 1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyev oğlu Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi vəzifəsinə seçilməsi həm bu bədnam, antiazərbaycan qərarın yerinə yetirilməsinə imkan vermədi, həm də ermənilərin Azərbaycandan yeni-yeni torpaq iddialarına birdəfəlik son qoydu. Bununla da Sovet Azərbaycanının tarixində böyük dönüş dövrü başlandı. Tarixi inkişafın sonrakı gedişi sübut etdi ki, bugünkü müstəqil Azərbaycanı Heydər Əliyev hələ o zaman qurmağa başlamışdı (“Respublika” qəzeti, 1998).

Heydər Əliyev çıxışlarının birində vurğulayırdı ki, 1968-ci ildə respublika rəhbərliyində olan şəxslər Ermənistan rəhbərləri ilə dəfələrlə torpaq məsələləri ilə bağlı görüşlər keçirmiş hətta, bu məsələlər üzrə protokol da imzalanmışdı. Həmin protokola əsasən, Ermənistan tərəfi Naxçıvanın Sədərək rayonu istiqamətində yerləşən bəzi ərazilərə, Ordubadın Mehri ilə sərhəd hissəsində yerləşən torpaqlara, eləcə də Gədəbəydəki Tağlar kəndinə, Qazax, Qubadlı və Laçın rayonlarının bəzi hissələrinə iddialar irəli sürürdü (Mahmudov, 2011). Təəssüf ki, o dövrün Azərbaycan rəhbərliyi bu iddialara müəyyən razılıq nümayiş etdirmişdi. Heydər Əliyev həmin hadisələri xatırlayaraq bildirirdi ki, bu məsələlər ona yeni rəhbər təyin edildiyi vaxt təqdim edilmişdi. Moskvadan isə bu protokolun tezliklə icrası ilə bağlı ciddi təzyiqlər göstərilirdi. O qeyd edirdi: “Dedim, bu qərar may ayında qəbul olunubsa və iyula qədər icra edilməyibsə, mənə imkan verin, məsələni araşdırım. Araşdırmadan sonra məlum oldu ki, bu razılaşmanı icra etmək olmaz və mən də buna razılıq vermədim. Mən Azərbaycanda işlədiyim dövrdə həmin qərar reallaşmadı”. Beləliklə, 1969-cu il mayın 7-də qəbul edilmiş həmin sənəd faktiki olaraq qüvvəyə minmədi və 1984-cü ilə qədər bu məsələ Ermənistan tərəfindən bir daha gündəmə gətirilmədi. Heydər Əliyevin möhkəm iradəsi və siyasi qətiyyəti erməni dairələrində də dərin təsir yaratmışdı. Elə buna görə də Qorbaçovun “yenidənqurma” siyasəti başlayanda erməni millətçi dairələri və daşnak təfəkkürlü ideoloqlar Heydər Əliyevə qarşı təxribat xarakterli fəaliyyətlərini daha da fəallaşdırdılar.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər Azərbaycan torpaqlarına gəlmə olduqlarını başa düşmüşdülər. Nəinki başa düşmüşdülər, hətta diyara köçürülmələrinin 150 illiyi münasibəti ilə abidə də qoymuşdular. Bütün bunların sayəsində çoxlu erməni Dağlıq Qarabağı özünə doğma torpaq hesab etməyərək köçüb gedirdi. Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyində çalışmaq üçün Moskvaya yola düşərkən Azərbaycan rəhbərliyinə Dağlıq Qarabağ məsələsinə diqqətli yanaşmağı və Ermənistanla münasibətlərə xüsusi həssaslıq göstərməyi tövsiyə etmişdi. Lakin bu tövsiyələrin nəzərə alınmaması nəticəsində erməni dairələri yenidən Azərbaycana qarşı hərəkətə keçdilər (Qasımlı, 2006). 1983-cü ildən etibarən Ermənistanın Azərbaycana münasibəti gərginləşməyə başladı və ardıcıl ərazi iddiaları gündəmə gətirildi. Respublikada rəhbərliyin zəifliyi isə bu iddiaların daha da genişlənməsinə şərait yaradırdı. Həmin ildə Qazax rayonunun Kəmərlı kəndində yerləşən 1675 hektarlıq meşə sahəsinin istifadəsi ilə bağlı yaranan mübahisə iki respublika arasında açıq münaqişəyə səbəb oldu. Ermənistan tərəfi bu əraziyə nəzarəti ələ keçirməyə çalışırdı. Kənd sakinləri məsələ ilə bağlı Sov. İKP MK-ya da müraciət etmişdilər. 1984-cü ilin oktyabrında məsələni araşdırmaq üçün Azərbaycan SSR-dən o cümlədən, Nazirlər Soveti sədrinin müavininin də daxil olduğu nümayəndə heyəti Qazaxa göndərildi, lakin 24 oktyabrda yerli əhali onları qəbul etməyərək, fiziki təzyiqlə bölgədən uzaqlaşdırdı. Bu etirazın siyasi nəticəsi olmadı. 12 noyabr 1984-cü il tarixində Azərbaycan KP MK Bürosunda məsələ müzakirəyə çıxarıldı və on maddədən ibarət qərar qəbul edildi. Nəticədə, rayon rəhbərliyində çalışan bir neçə şəxs vəzifədən və partiya sıralarından çıxarıldı, bəziləri inzibati tədbirlərlə

cəzalandırıldı. Bu hadisə faktiki olaraq respublika rəhbərliyinin iradəsizliyini üzə çıxarırdı. 1980-ci illərin ortalarından etibarən erməni tərəfi fəaliyyətini daha sistemli şəkildə genişləndirməyə başladı. Əvvəlcə, Ermənistanın millətçiyönümlü ziyalıları – yazıçılar, alimlər, jurnalistlər və şairlər Azərbaycan və Türkiyə əleyhinə təbliğat xarakterli nəşrlərlə çıxış etdilər. Antiazərbaycan mövqelər ictimai rəyə sirayət edirdi. Erməniperəst mövqeyi ilə seçilən M.S.Qorbaçovun SSRİ rəhbərliyinə gəlməsi ilə erməni dairələrinin fəallığı daha da artdı. Qorbaçovun bu dairələri açıq şəkildə dəstəkləməsi və onların təzyiqləri altında qərarlar verməsi bu prosesləri sürətləndirdi. Lakin Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyində olduğu müddətdə bu iddiaların gerçəkləşməsi mümkün olmurdu. Bu səbəbdən, zamanla o, rəhbərlikdən uzaqlaşdırılmağa başlandı. Qorbaçov onun siyasi nüfuzunu və idarəetmə bacarığını təhlükə kimi görür, rəhbərliyə potensial alternativ hesab etdiyi üçün ona qarşı mənfi münasibət bəsləyirdi. 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyevin yüksək dövlət vəzifəsindən uzaqlaşdırılması isə erməni separatçılarının planlarının həyata keçirilməsinə ümidlərini daha da artırırdı.

1987-ci ilin oktyabrında Yerevanın Puşkin meydanında “Qarabağ” komitəsinin ilk açıq mitinqi keçirildi. Azərbaycanın Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğu yetmiş illik dövrünü öyrənərkən qətiyyətlə bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycana rəhbərlik etmiş əksər şəxslər ermənilərin ərazi iddialarına qarşı çıxma bilməmiş, bunun da nəticəsində torpaqlarımızın bir hissəsi ermənilər tərəfdən zəbt edilmişdi. Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etmiş bütün şəxslərdən fərqli olaraq, onun rəhbərliyi dövründə bir qarış da torpağımız ermənilərə verilməmişdir.

Nəticə

Göründüyü kimi, XX əsrin 60-80-ci illərində ermənilər Azərbaycan ərazilərinə qarşı iddialar irəli sürmüş, buna nail olmaq üçün SSRİ rəhbərliyi səviyyəsində fəaliyyət göstərmişlər. Lakin onların bu istəklərini Heydər Əliyev alt-üst etmiş, ərazi bütövlüyümüzün pozulmasına imkan verməmişdi. Heydər Əliyevdən əvvəlki rəhbərlər Azərbaycanın bəzi ərazilərini Ermənistanla güzəştə getsələr də o, siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra əvvəllər qəbul olunmuş, lakin milli maraqlara zidd olan qərarların icrasını dayandırdı. Onun rəhbərlik etdiyi dövrdə Ermənistan tərəfinə heç bir ərazi güzəştə getmədi və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipial şəkildə qorundu.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti. (2008).
2. Aliyev, I. (). *Nagorny Karabakh. Istoriya, fakty, sobytiya*.
3. ARDA. (1925).
4. Əliyev, H. (2007). *Müstəqilliyimiz əbədidir*. 22-ci kitab.
5. İsmaylov, E. (). *Vlast i narod. Posle voennyi stalinizm v Azerbaidzhane (1945-1953)*.
6. *K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabakhskoi avtonomnoi oblasti Azerbaidzhanskoi SSR*. (1989).
7. Qasımlı. (2006). *Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*.
8. Mahmudov, Y. (2011). *Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü*.
9. Mahmudov, Y. (2002). *Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti*.
10. Mehdiyev, R. (2001). *Azərbaycan Respublikası 1991-2001*.
11. Məmmədov, M. (2010). *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində Naxçıvanın yeri*.
12. “Respublika” qəzeti. (1998).

Daxil oldu: 01.03.2025

Qəbul edildi: 16.06.2025